PAX OTTOMANA

STUDIES IN MEMORIAM PROF. DR. NEJAT GÖYÜNÇ

Edited by
KEMAL ÇİÇEK

SOTA - YENİ TÜRKİYE
Haarlem - Ankara 2001

SOSYO-EKONOMİK TARİH KAYNAĞI OLARAK AHKAM DEFTERLERİ

Said ÖZTÜRK*

17 ve 18. yüzyıl Osmanlı tarihinin herhangi bir kesiti üzerinde araştırma yapmak isteyen bir araştırmacı 16 ve 19. yüzyıla ait tipik veri kaynaklarından mahrum olmakla birlikte söz konusu dönemde teşekkül eden bazı defter serilerini kullanma imkanına sahiptir.

Sözünü ettiğimiz defter serileri Şikayet ve Ahkâm defterleridir. 1649 yılından itibaren tutulmaya başlayan Şikayet defterleri ve 1742 yılından itibaren tutulmaya başlayan Ahkâm defterleri temelde halkın şikayet ve problemlerini çözüme kavuşturmak ve adaleti tesis etmek amacıyla düzenlenen defterlerdir. Divân-ı Hümayûn Şikayet Kalemi de bu amaçla teessüs etmiştir. Kuşkusuz adâlet ve devlet mekanizmalarının en iyi şekilde işlemesinde halktan gelen şikayetlerin önemli rolü bulunuyordu. Bu şikayetler oto kontrolün sağlandığının bir göstergesiydi. Zira payitahttan verilen bir emrin görevliler tarafından yerine getirilip getirilmediği, istenildiği gibi uygulanıp uygulanmadığı yapılan şiksayetler dikkate alınarak değerlendirilme imkanına sahipti.[1]

(*) Doç. Dr., Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

(1) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Ankara 2000, s. 23.

Bilindiği gibi adalet temelleri üzerine dayalı Ortadoğu devlet geleneğinde padişahın adil olması ve adaleti tesis etmesi devletin ve sultanın gücünü artırmanın önemli bir vasıtası olarak telakki edilmektedir. İslami anlayış da yönetici-yönetilen arasındaki ilişkiyi sorumluluk temeline oturtmuştur. Hz. Peygamber'in *"Her biriniz çobansınız ve her biriniz sürüsünden mesuldür. Hükümdar, iş başındakiler çobandır, tebasından mesuldür..."* hadisi tüm İslam toplumlarında yöneticilerin en fazla dikkate almak zorunda oldukları bir hadistir. Bu sebeple Osmanlı sultanları tebaya "vediatullah" olarak, yani Allah'ın bir emaneti olarak bakmışlardır. I. Sultan Ahmet'in meşhur adaletnâmesinin başında "re'aya ve berâya ki vedâyi'-i Cenâb-ı Kibriyadır" denilmektedir. Bu bakış açısı bir ilke gibi bütün Osmanlı sultanlarında görülür. Zira 16. yüzyılın kayıtlarında bu ifadelere rastlanıldığı gibi 17, 18 ve 19. yüzyıl kayıtlarında da görülmektedir. Bu emanet ve sorumluluk anlayışı Osmanlı sultanlarını tebanın her türlü zulüm ve fenalıktan, haksızlıktan korunması ve hakkının teslimi hususunda titiz davranmalarını gerekli kılmıştır.[2]

Ahkâm kelimesi hüküm kelimesinin çoğuludur. Emir ve karar anlamındadır. Padişah tarafından herhangi bir iş ve mesele dolayısıyla verilen yazılı emre Hükm-i hümayun denilmektedir. Divandan, maliyeden, darbhaneden ve diğer bir yerden sultan adına yazılan emirlere kısaca hüküm denir.

Osmanlı Devleti'nin dahili ve harici meselelerine ait kararların ve bunlarla ilgili olarak sadır olan fermanların bir suretlerinin kaydedildiği defterlere Mühimme defterleri denmiştir. Padişah buyruğu anlamına gelen hükümler bizzat padişah tarafından ısdar olunması gerekmiyordu. Padişahın yetki verdiği makam ve daireler hüküm verirdi. Mühimme defterlerine kaydedilen ferman suretleri sadaret makamından çıkan hükümler idi. Deftarlıktan çıkan ahkâmın toplandığı defterlere ise Ahkâm-ı Maliye denilmektedir. XVII. yüzyıldan itibaren maliye ahkâmı yeni kurulan Evâmir-i Maliye Kalemi'nde tanzim edil-

(2) Sahih-i Buhari Muhtasarı ve Tecrid-i Sarih Tercümesi, ter. Ahmed Naim, Ankara 1983, c. 3, s. 40; *BA*, Mühimme Defteri, nr. 78, s. 897, Halil İnalcık, "Adaletnâmeler", *Belgeler*, c. II, sayı 3-4, Ankara 1965, s. 49; Aynı yazar, "Şikayet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı VII-VIII, İstanbul 1988, s. 33, 40.

meye başlanmıştır.[3] Mühimme defterleri 961-1323/1553-1905 yılları arasını kapsamaktadır. Osmanlı Arşivi'nde 266 adet Mühimme defteri bulunmaktadır. 906/1501 tarihini taşıyan ve yayınlanan bir ahkâm defteri parçası Divandan çıkan Mühimme öncesi bir örneği oluşturmaktadır. Yayıncılar defterin, Kanuni dönemindeki ihtisaslaşmanın bulunmadığı bir dönemde Divan'dan çıkan bütün kararların toplandığı bir defter türü olduğunu belirtmektedirler.[4]

Ahkâm Defteri, Divân-ı Hümayûn'dan çıkan hükümlerin kaydedildiği defterlere verilen genel bir isimdir. Bu hükümler, padişah adına hazırlanmasından dolayı ferman adını da alırlardı. Hükümler konularına göre muhtelif Divân defterlerine yazılırdı.[5] Bu defterlerin başlıcaları Ahkâm-ı Mühimme, Ahkâm-ı Şikayet, Ahkâm-ı Rüûs ve Tahvil defterleri idi.

1649 yılından itibaren bütün ferman kayıtları Mühimme defterlerine yazılmayarak bir kısım fermanlar Şikayet defterleri adıyla yeni düzenlenen defterlere yazılmıştır. Mühimme defterlerine bir dilekçe ile başvuru söz konusu olmadan genelde devletin siyasi, askeri ve idari meselelerine ilişkin hükümler kaydedilirken, Şikayet defterlerine şahsi anlaşmazlıklara, mülki ve idari amirlerden şikayetlere ilişkin şahısların ve resmi zevatın başvuruları üzerine, şikayete konu olan mesele ve bu meselenin izalesi için yazılan hükümler kaydedilmiştir. Şikayet defterleri ayrıca, eşkiya soygunlarına, mahkeme kararına itiraza, alacak verecek davalarına, köylünün toprak anlaşmazlıklarına, timarlı sipahinin vergiyi toplayamama şikayetlerine, esnaf şikayetlerine vb. pek çok anlaşmazlığa da yer vermektedir.

Şikayet defterleri, Osmanlı Arşivi'nde 989 numaralı Divân-ı Hümayûn Defterleri Kataloğu'nda "Atik Şikayet Defterleri" adıyla H.1059-1253/M.1649-1837 yılları arası tutulan 213 adet defterlerden oluşmaktadır. Bu defterler kendi içinde Atik, Ordu ve Rikab Şikayet Defteri diye ayrılmaktadır. Son yapılan tasniflerde, H.910-1234/

(3) Halil Sahillioğlu, "Ahkâm Defteri", *DİA*, c. 1, s. 551.

(4) II. Bayezid Dönemine ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, Yay. İlhan Şahin- Feridun Emecen, İstanbul 1994, s. V, XV, XVI; İlber Ortaylı, "Osmanlı Tarihçiliğine Önemli Bir Katkı", (Kitap Tanıtımı), Tarih ve Toplum, Ekim 1995, sayı 14, s. 63.

(5) Divan defterleri ya da Divan sicilleri, Divân-ı Hümayûn'da hazırlanan ve sâdır olan ferman ve beratların hülâsa kayıtlarını tarih sırası ile ihtiva eden defterler idi.

M.1504-1819 tarihleri arasını içine alan ve Osmanlı Arşivi'nde 980 numaralı Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu'nda A.DVN.ŞKT. koduyla 978-1014-A genel sıra numaralarında kayıtlı 38 adet defteri de bu seri içerisinde değerlendirmek gerekir. Bu defterler bir kaç sayfa veya formadan ibaret defterlerdir.

Divandan herhangi anlaşmazlığın ve haksızlığın giderilmesi için bir başvuru üzerine yazılan hükümler yeni bir ayrıma tabi olarak 1742 yılından itibaren bölgelere göre defterler düzenlenmiştir. Bu defterler ilgili bölgenin adıyla anılmaktadır; Maraş Ahkâm Defterleri gibi.

Muhteva itibariyle Şikayet Defterleri'nin devamı niteliğinde olan Ahkâm defterleri eyaletlere göre düzenlenmiştir. Tarih olarak Şikayet Defterleri'nden 104 sene sonra (Mora Ahkâm Defteri hariç) hepsi H. 1155/M. 1742 tarihinden başlayıp, II. Meşrûtiyet dönemine kadar devam etmektedir.

Bölgelere göre düzenlenmiş olan Ahkâm defterleri serisinden farklı olarak Kamil Kepeci ve Maliyeden Müdevver kataloglarında yer alan Ahkâm defterleri de bulunmaktadır. Bu defterler genellikle mali konulara yer verdiğinden Mali Ahkâm niteliği taşır. Kepeci tasnifinde bulunan 70 nolu defter örnek gösterilebilir. 986 numaralı Kâmil Kepeci Tasnifi Kataloğu'nda H.927-1168/M.1520-1658 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden 61-73 genel numaralarda kayıtlı 13 adet Ahkâm Defteri mevcuttur. Muhtelif konularda 23.138 defteri bulunan Maliye'den Müdevver Defterler serîsi içerisinde de dağınık şekilde Divân-ı Hümayûn Ahkâm Defterleri mevcuttur.[6] Ahkâm defterlerinde yer alan her bir hüküm üç ana bölüme ayrılmaktadır;

1-Hükmün ilk kısmı şer'i ve örfi yetkiliye ayrı ayrı veya ikisine birden hitap ile başlamaktadır.

2- İkinci bölümde şikayet konusu açıklanmaktadır.

3- Üçüncü bölüm ise getirilen çözümden oluşmaktadır. Hükmün sonunda "şer'le görülmek için yazılmıştır", "mahallinde şer'le görülmek babında" vb. ifadeler yer almaktadır.

(6) *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 23-25.

Ahkâm defterlerinin başında defteri tanıtıcı bir başlık yer alır. Bu açıklayıcı başlıkta bulunan bilgiler genellikle aynı ifadelerden oluşur. Bütün Ahkâm defterlerinde benzer ifadeler görülür. Mesela 4 nolu Maraş Ahkâm defterinin başında şu ifadeler yer almaktadır;

"Hâze defter-i ahkâm-ı şikayet-i Maraş der-zaman-ı kaimmakâm-ı âli makam Hazret-i Mehmed Rüşdi Paşa yesserallahu mâ yeşâ vemâ yürid ve fi ebân-i reisu'l-küttâb Mustafa Mazhar Efendi nâle mâ yetemennâhu el- vâki' fi L sene 1228".

7 nolu Adana Ahkam Defterinin başında;

"Hâze şikâyet-i defter-i Adana der-zaman-ı sadr-ı suduru'l-vüzerâ Hazret-i Mehmed Paşa yesserallahu mâ yeşâ vemâ yürid ve fi ebân-i reisu'l-küttâb Mehmed Salih Efendi nâle mâ yetemennâhu el- vâki' fi sene 1233".

8 nolu Şam Ahkam Defterinin başında;

"Bismihi Te'âlâ hâihi ahkâm-ı şikâyet fi zaman-ı sadr-ı suduru'l-vüzerâ Hazret-i Ali Paşa yesserallahu mâ yeşâ ve fi ebân-i Hazret-i Muhammed Ragıb Efendi reisu'l-küttâb nâle mâ yetemennâhu".

Defterlerde her hükmün sonunda tarih verildikten sonra çoğu zaman hükmü yazan katibin ismi Hasbî, Vâsıf gibi tek kelime olarak kısaca yazılmaktadır.

Ahkâm defterlerinin ortaya çıkışında çözülme sürecine giren devlette artan şikayetlerin süratle çözüme kavuşturulması gereği etkili olmuştur. Bu sebeple Reisü'l-Küttap Râgıp Efendi tarafından mahalli sistem getirilmiştir. Bu sistem ile bürokratik gecikmeye mahal verilmeyerek sonuçların hızla ilgili kişilere ulaştırılması sağlanmak istenmiştir.[7] Ancak şikayet defterlerinin devam etmiş olması ahkâm defterleri bulunmayan bölgelerin şikayetlerini kapsamış olması ile açıklanabilir.

Şikayet defterleri ile Ahkâm defterleri arasındaki önemli fark ise şudur; şikayet defterleri ülke geneline kapsadığı halde Ahkâm defterleri belirli bölgeleri kapsamaktadır. Ahkâm defterleri içerisinde Mora'ya ait defterler diğer ahkâm defterlerine benzememektedir. Ecnebi

(7) Nahide Şimşir, "Ahkâm Defterleri'nin Tarihi Kıymeti ve 107 No'lu Anadolu Ahkâm Defteri'ndeki İzmir ile İlgili Hükümler", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, sayı IX, İzmir 1994, s. 360-61.

defteri niteliğindedir. Ancak Düvel-i Ecnebiye Defterleri içerisinde de ahkâm defteri adıyla kayıtlı "Flemenk Ahkâm Defteri", "İran Ahkâm Defteri", "İsveç Ahkâm Defteri" gibi defterler bulunmaktadır.

Zaman zaman bir eyalet içerisinde yer alan bir sancak veya kaza ile ilgili olarak diğer bölgelerin ahkâm defterlerinde hükümlere rastlanmaktadır. Mesela Kayseri ile ilgili hükümlerin ekserisi Karaman Ahkâm defterlerinde bulunurken pek az olmakla beraber Maraş Ahkâm defterlerinde de Kayseri ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Yine Gaziantep ile ilgili hükümlerin ekserisi Maraş Ahkâm defterlerinde bulunmaktadır. Çok az olmakla beraber Halep Ahkâm defterlerinde de Antep ile ilgili hükümlere rastlanmaktadır. Defterlerde yer alan hükümlerin ekseri eyalet bünyesinde yer alan yerleşim birimlerinin şer'i ve örfi yetkilisine yazılmıştır. Defterlerde zaman zaman eyalet dışı yerlere ait hükümlere de rastlanılmaktadır.

Osmanlı Arşivi'nde 989 Numaralı Divân-ı Hümayûn Defterleri Kataloğu'nda Ahkâm Defterleri adıyla düzenlenen bu defterler şu bölgelere ayrılmıştır.[8]

1- ADANA AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1295/M. 1742-1878 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 9 adettir. Bu defterlerde Nefs-i Adana, Cebel-i Bereket, İçel, Kozan, Mersin sancaklarına bağlı Hamidiye, Karaisalı, Bulanık, Hassa, Islahiye, Osmaniye, Payas, Yarpus, Anamur, Ermenak, Gülnar, Silifke, Teke, Haçin, Kars, Sis ve Tarsus kazalarına ait hükümler bulunmaktadır.

2- ANADOLU AHKAM DEFTERLERİ

H.1155-1306/M.1742-1889 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 186 adet defterden oluşmaktadır. Merkez sancağı Kütahya olan Anadolu eyaletine ait bu defterlerde, Hüdavendigâr, Karahisar-ı Sâhip, Saruhan, Aydın, Kastamonu, Bolu, Menteşe, Sultanönü, Ankara,

(8) *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 25-32.

Kangırı (Çankırı), Teke, Hamit ve Karesi sancaklarına ait hükümler bulunmaktadır.

3- BOSNA AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1285/M. 1742-1867 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 9 adettir. Bu defterlerde Bosna'ya bağlı Banaluka, Bihke, Hersek, İzvornik ve Travnik sancakları ile Derbend, Gradişka, Kostaniça, Pridor, Prinyavor, Teşne, Klivaç, Krupa, Petrovaç, Saneskimoşet, Sazin, Çaniça, Çelebi Pazarı, Foça, Foyniça, Visoka, Viçgrad, Bileke, Gaçka, İstolaç, Koniça, Liyobuşka, Lubin, Novasin, Trebin, Berçka, Blene, Graçaniça, Gradaçaç, Kladani, Magley, Srebreniça, Vlåseniçe, Bugoyna - Akhisar, Glamoc, İhlevne, Jobçe, Jopanyaç, Prozor, Yayçe ve Zeniça kazalarına ait hükümler vardır.

4- CEZAİR VE RAKKA AHKAM DEFTERLERİ

Bu defterler Ege adaları ve sahil bölgelerine ait H. 1159-1308/M. 1746-1891 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 25 adet defterden oluşmaktadır.

Bu defteler, Limni, Lefkoşe, İmroz, Kandiye, Girit, Sakız, Bozcaada, Yund, Trabolice, Şarköy, Biga, Kıbrıs, Marmara, Resmo, Midilli, Semadirek, Molova, Makşa, Gelibolu, Kalonya, Karahisar-ı Şarkî, İstanköy, Galata, İstandil, Sultanhisarı, Taşözü, Kal'a-i Sultaniye, İskinoz, Bolayır, Lapseki, Çekmece-i Kebîr, Karaman, Saknos, Rodos, Orşa, Hisariye, Erdek, Bodrum, Tuzla, Sisam, Sıblaice, Taşoz, Çeşme, Ladişe, Edirne, Ayvalık, Üsküdar, Tekfurdağı, İzmid, Mısır, Karine, Pire vs. mahallerin vali, kaymakam, muhafız, muhassıl, nâib ve kadılarına hitaben yazılan ahkâm kayıtlarını ihtiva etmektedir.

Bu serî içerisindeki 24 ve 25 numaralı defterler Rakka Defterleri olup, içerisinde Ruha, Benî Rabîa, Cemmâse, Birecik, Habur ve Suruc sancaklarına ait hükümler bulunmaktadır.

5- DİYARBEKİR AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1292/M. 1742-1875 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 9 adettir.

Diyarbekir eyaletine bağlı Âmid, Harput, Ergani, Siverek, Nusaybin, Hısn-ı Keyf, Çemişkezek, Siirt, Çapakçur, Sincar, Tercil, Kulp, Çermik, Pertek, Malazgirt, Atak, Pesban, Burban, Seğmen, Meyafarikîn, Mühranî ve Akçakala sancakları ile Beşiri, Derik, Lice, Silvan, Siverek, Çermik, Ergani Madeni, Palu, Cizre, İvanye, Mardin, Midyat ve Nusaybin kazalarına ait hükümleri ihtiva etmektedir.

6- ERZURUM AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1296/M. 1742-1876 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 19 adettir. Erzurum eyaletine bağlı Bâyezîd, Erzincan ve Hınıs sancakları ile Bâyezîd, Diyadin, Eleşkird, İntab, Patnos, Sebki, Hamur, Kara Kilise, Erzincan, Kemah, Kuruçay, Kuzican, Refahiye, Bayburt, İspir, Keskim, Kiğı, Pasinler, Tercan, Namarvan ve Hınıs kazalarına ait hükümleri ihtiva etmektir.

7- HALEP AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1266/M. 1742-1850 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 9 adettir. Bu eyalete bağlı Maraş ve Urfa sancakları ile Antakya, Ayntab, Bâb-ı Cubul, Beylan, Cebel-i Seman, Cisr-i Şugur, Harim, İdlib, İskenderun, Kilis, Maarretü'n-Numan, Menbie, Rakka, Andırın, Elbistan, Maran, Pazarcık, Zeytun, Birecik, Harran, Rumkala, Suruç ve Urfa kazalarına ait hükümler bulunmaktadır.

8- İSTANBUL AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1328/M. 1742-1910 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 26 adet defterden oluşmaktadır. Bu defterlerde İstanbul merkezi

ile Beyoğlu, Üsküdar, Adalar, Gebze, Beykoz, Kartal, Küçükçekmece, Şile, Galata, Edirne, Karamürsel, Kala-i Sultaniye, Çatalca, Silivri ve Bandırma'ya ait hükümlerle Harameyn ve Evkâf Müfettişliği ile Serbostaniyân makamlarına hitaben yazılan hükümler bulunmaktadır.

Bu defterlerde bulunan hükümler konuları itibarıyle tasnife tabi tutularak Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun başkanlığında ilmi bir heyet tarafından hazırlanarak külliyat halinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi yayınlamıştır. Yayın henüz tamamlanmamıştır.

9- KARAMAN AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1295/M. 1742-1878 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 39 adettir. Bu defterler, Karaman eyaletine bağlı Konya, Beyşehir, Nevşehir, Kayseri, Niğde, Aksaray ve Akşehir sancaklarına ait hükümleri ihtiva etmektedir.

10- MARAŞ AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1294/M. 1742-1877 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 6 adettir. Bu defterler, Maraş eyaletine bağlı Malatya, Ayntab, Sumeysat ve Kars-ı Zü'l-Kadriye sancaklarına ait hükümleri ihtiva etmektedir.

11- MORA AHKAM DEFTERLERİ

H. 1128-1255/M. 1716-1840 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 21 adettir.

Bu defterler Eğriboz (Ağriboz), Çatalca, Holomie, İnebahtı, İstefe, Kızılhisar, Livadya, Balyabadra, Trabiçe, Gördos, Saline, Badracık, Urmiye, Karlıili, Beyşehir, İzdin, Mora, Enekli ve Mezistre'nin vali, kadı, muhassıl, nâib, muhâfız vs. mülkî ve adlî memurlarına hitaben ya-

zılan hükümleri ihtiva etmektedir. Ayrıca Cezâir defterlerinde geçen bazı yer isimleri de zikredilmiştir.

Bu defterler arasında diğer serilerde olduğu gibi konu ile ilgili olmayan defterlere rastlanmaktadır. Meselâ, 1 numaralı defter Fransızların İstanbul'daki elçisi De Bönnak'ın muhtelif tarihlerdeki arzuhallerine binâen verilen hükümlerin Rikâb ve Âsitâne kayıtlarını kapsamaktadır. Normal ahkâm hükümleri yerine çeşitli eyalet, sancak ve kazalara hitaben tüccar sefîneleri, kiliseler ve ahidnâmelerle ilgili hükümler kaydedilmiştir. 2 numaralı defter ise, İngiltere elçisinin mektup ve arzuhallerine binâen ticarî meselelerle ilgili sâdır olan hükümlerin kaydedildiği defterdir. Defterler bir bakıma Düvel-i Ecnebiye Defterleri niteliğindedir.

12- ÖZİ VE SİLİSTRE AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1294/M. 1742-1877 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 49 adettir. Özi ve Silistre eyaleti, Kefe beylerbeyiliği, Eflâk ve Boğdan voyvodalıkları, Silistre, Tekeyolu, Niğbolu, Vize, Çirmen ve Kırkkilise sancakları ile bunlara bağlı kazalara ait hükümler zikredilmektedir. Daha sonra Özi ve Silistre birbirinden ayrılmıştır.

13- RUMELİ AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1326/M. 1742-1908 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 85 adettir. Bu defterlerde Rumeli eyaletine bağlı Paşa livası (Sofya), Köstendil, Vize, Çirmen, Kırkkilise, Silistre, Niğbolu, Vidin, Alacahisar, Vulçıtrın, Prizren, İşkodra, Dukakin, Avlonya, Ohri, Delvine, Yanya, Elbasan, Mora, Tırhala, Selanik, Üsküp, Bender ve Akkirman sancaklarına ait hükümler bulunmaktadır.

14- SİVAS AHKAM DEFTERLERİ

H.1155-1326/M. 1742-1908 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 36 adettir. Bu defterlerde Sivas eyaletine bağlı Amasya, Karahisar-ı Şarkî ve Tokat sancakları ile Amasya, Gümüşhacıköy, Havza, Köprü, Ladik, Mecidözü, Merzifon, Alucra, Hamidiye, Karahisar-ı Şarkî, Koyulhisar, Suşehri, Aziziye, Bünyan-ı Hamid, Darende, Divriği, Gürün, Hafik, Kangal, Tenos, Yıldızeli, Zara, Erbaa, Niksar, Tokat ve Zile kazalarına ait hükümler bulunmaktadır.

15- ŞAM-I ŞERİF AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1326/M. 1742-1908 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 9 adettir. Bu defterlerde Şam eyaletine bağlı Safed, Kudüs, Aclun, Lecun, Gazze, Nablus, Tedmür, Sayda, Beyrut ve Karekşüveyk sancaklarına ait hükümler bulunmaktadır.

16. TRABZON AHKAM DEFTERLERİ

H. 1155-1329/M. 1742-1911 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eder. 8 adet defterdir. Bu defterlerde Trabzon eyaletine bağlı Canik ve Gümüşhâne sancakları ile Bafra, Çarşamba, Fatsa, Samsun, Ünye, Terme, Kelkit, Şiran, Torul, Atina, Hopa, Rize, Akçaabad, Giresun, Görele, Of, Ordu, Sürmene, Tirebolu ve Vakfıkebir kazalarına ait hükümler bulunmaktadır.

Ahkâm defterleri bir bölgenin sosyal ve ekonomik hayatına ilişkin kesitler sunmaktadır. Bölge içerisinde sivil kişilerin kendi aralarında ve sivil kişiler ile idareciler arasında doğan problemlere payitahtın getirdiği çözümleri kapsayan söz konusu kaynaklar, ilgili bölgenin sosyo-ekonomik profilini ortaya çıkarmada önemli bir başvuru kaynağı olduğu gibi, yöneten-yönetilen arasındaki ilişkileri, kanunların ne derece pratize edilebildiğini ve uygulanabilirliğini, kanuni boşlukları,

bu boşlukların ortaya çıkardığı problemleri vb. hususları vermesi açısından önem arz etmektedir. Şer'iye sicilleri, taşrada ortaya çıkan meselelere mahallinde üretilen çözümleri yansıtırken, Ahkâm defterleri bu meselelere merkezin çözümlerini ve bakış tarzını vermektedir.

Ahkâm defterleri, adalet mekanizmasının pratiğe yansıma biçimlerini, bu mekanizma içerisinde oluşan bürokrasiyi ve şikayet kaynaklı divan metinlerinin diplomatika açısından özelliklerini geniş bir şekilde araştırmacıya sunmaktadır.

Ahkâm defterleri Osmanlı Devleti'nin bir hukuk devleti olduğunu, zayıfın güçlü karşısında korunmaya çalışıldığını, en küçük bir haksızlığın ve şikayetin cevapsız kalmamasına özen gösterildiğini, hukukun uygulanmasında etnik ayrımcılığa gidilmediğini göstermektedir. Gerber'in araştırmalarında 17. Yüzyıl Bursası'nda mahkemeye her kesimden müracaatların olduğu, ancak çıkan sonuçların çoğunlukla alt tabakanın lehine olduğu tespit edilmiştir. Aynı tetkik Gayrimüslimlerin Müslümanlar aleyhine açtığı davalarda %85 oranında gayrimüslimler lehine sonuçlandığını belirtmektedir. Ahkâm defterlerinde yer alan kararlar bugün Türk mahkemelerinde birer delil olarak kullanılmaktadır.

Ahkâm defterleri *şikayet hakkının* Osmanlı ülkesinde yaygın bir şekilde rahatlıkla kullanıldığını gösteren en önemli bir kaynak özelliği de taşımaktadır.

Ahkâm defterlerinde bulunan hükümlerde zaman zaman şu husus dikkatlerden kaçmamaktadır; bir bölgeye ait defter içerisinde bir yerleşim birimine diğerlerinden çok daha yoğun bir şekilde hüküm gönderildiği görülmektedir. Mesela Maraş'ın pek çok sancak, kaza ve nahiyesi bulunmakla beraber, özellikle ilk defterin yaklaşık dörtte bir hükmü Antep'e aittir. Aynı yoğunlukta olmasa da diğer defterlerde yoğunluk devam etmektedir. Bu durum bölge içerisinde Antep'in önemine işaret etmektedir. Çünkü ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve diğer pek çok problemin yoğunluğu, kaza içerisinde aktivitenin yoğunluğu ile alakalıdır. Şehrin dinamik yapısını gösterir.

Defterleri muhteva açısından incelemeye Maraş ve Karaman ahkâm defterlerinden örneklerle devam edeceğiz. Defterler bir bölge-

de yöneten-yönetilen arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklara, sıkıntılara birinci elden kaynaklık etmekte ve en geniş anlamıyla yer vermektedir. Mesela Maraş Ahkâm Defterleri Antep'de çok ciddi bir şekilde naib ile halk arasında sosyolojik anlamda bir olgu olarak nitelenmesi mümkün olan sürgit anlaşmazlığın olduğunu belgeliyor. *İcrây-ı ahkâm-ı şer'iyeyi* tatbikle mükellef naiblerin görevde iken zaman zaman halka yaptığı zulüm ve haksızlıklar şikayete konu olurken, görevden ayrıldıklarında bir kısım kişilerin hak dava bahanesiyle yapılan usulsüz sataşmaları mazul naibler tarafından şikayet konusu olmaktadır. Diğer taraftan Antep'de olduğu gibi naib ile yerli halk arasında neredeyse nasırlaşmış anlaşmazlıklar mesela Kayseri'de sık görülmüyor. Ancak şu var ki vergi veren halk ile vergi tahsil eden yönetici sınıf ve mültezim arasında devam eden anlaşmazlıklardan söz etmek gerekir. Kayseri'nin İncesu nahiyesi ahalisi, naib olan şahsın ehl-i örf ile müttefik olup fakir fukaranın parasını aldığı, bir dava geldiğinde haksız taraftan "ahz-ı rüşvet" ettiğini yani rüşvet alarak hakkın yerini bulmasını önlediğini şikayet etmektedirler.[9]

Yeniçeriler ile yerli ayan ve mütegallibe arasında süren çatışmalara da defterler tanıklık etmektedir.[10] Yine askeri teşkilatın kanunlarına ve işleyişine ışık tutan kayıtlara da rastlanılmaktadır. Mesela Antep'de yeniçerileri ahz ve celb eden, akçelerini alan ve kalebend cezası uygulayan şehir voyvodasına karşı yöneltilen itiraz bunun kanuna aykırı olduğu, çünkü deniliyor yeniçerilerin ancak zabitleri marifetiyle davaları görülmektedir.[11]

18. yüzyılın tipik ayan zulüm ve baskılarını bu defterlerde ayrıntılarıyla görmek mümkündür. Mesela ayanlık iddiasıyla ortaya çıkarak ve şehir kethudasıyla ve bazı kişiler ile de birlikte hareket ederek vergi tarhında yolsuzluklara girişen ve halk üzerine yüksek oranda vergi tarh ederek cebren tahsil ve teaddi eden ayanları şikayet eden ve bu zorbalıklara karşı alınan önlemleri Ahkâm defterleri geniş bir şekilde işlemiştir.[12] Ayan ve mütegallibe taifesinin köy ahalisi üzerine musallat olarak ahaliyi zincire vurma, paralarını gasp ve benzeri zulümlerine defterler yer vermektedir.[13] Kuşkusuz cezasız kalmıyorlar-

(9) *BA*, Karaman Ahkâm Defterleri (bundan sonra Karaman Ahkâm), nr. 1, s.52, hk. 5.
(10) *BA*, Maraş Ahkâm Defterleri (bundan sonra Maraş Ahkâm), nr. 1, s. 215, hk. 1.
(11) Maraş Ahkâm, nr. 1, s. 217, hk. 2.
(12) Karaman Ahkâm, nr. 1, s. 55, hk. 4.
(13) Maraş Ahkâm, nr. 1, s. 124, hk. 4; s. 178, hk. 4.

dı. Mesela miri mukataatın tahsiline mani olan ayandan Battal Seyyid Mehmet Kıbrıs'a "nefy ü iclâ" ediliyordu.[14] Ayanlık iddiasıyla ortaya çıkan mütegallibenin getirdiği güvensizlik ortamı pek çok köyün boşalmasına, üretimin gerilemesine neden olmuştur. Bu tür boşalmalar sipahi ya da mültezimin vergi gelirlerinin düşmesine neden oluyordu.

Baskı, zulüm ve şiddet sadece Müslümanlar arasında şüphesiz cereyan etmiyordu. Zimmî Osmanlı vatandaşları arasında zuhur eden mütegallibe taifesi kendi dindaşlarına ettikleri zulüm ve baskılar, diğerlerini aratmayacak kadar ileri sayılabilir. Farklı etnik kökene sahip Osmanlı tebaasının bu konuda karşılaştığı baskılar da Ahkâm defterlerinden izlenebilir.[15]

Defterler toprak konusunda yaşanan anlaşmazlıklara ışık tutmaktadır. Toprak davalarında yöneticilerle halk arasında görülen anlaşmazlıklar, tımar toprakların tefvizi, müdahale ve vergi tahsili konularında görülür. Vergiden muaf olup olmama, verginin az veya çok tahsili gibi anlaşmazlıklara, tekalif-i şakka talebiyle rencide etme davalarına sıkça rastlanılmaktadır. Mesela köyde camii imamından köy zabiti ve ehl-i örf taifesinin tekalif talebi imam tarafından haklı olarak şikayet mevzu oluyordu.[16] Defterlerde imamlardan ehl-i örfün raiyyet rüsumu taleplerine dair pek çok kayıt vardır. Diğer taraftan askerîlik iddiasıyla mesela sâdat, sipahi, yeniçeri ve erbab-ı cihâtız diye vergiden kaçanlar görülüyordu.[17] Tımar tasarruf ederken vefat eden kişinin tasarrufunda bulunan toprakların intikali konusunda sipahi ya da mültezim ile vefat edenin mirasçısı ya da üçüncü şahıslar arasında ihtilaflar doğmaktadır.[18] Ahkâm defterlerine intikal eden bu davalar tımar rejiminin pratikte ortaya çıkan aksaklıklarını, dolayısıyla sistemin boşluklarını tespit açısından önem arz etmektedir.

Vereceğimiz şu örnek sistemde bir boşluk bulup bundan faydalanmak isteyenlere güzel bir örnek teşkil eder; vefat eden şahsın tasarrufunda bulunan yerler tapuya müstahak kimsesi olmadığından başkasına tapu resmi ile veriliyor. Varislerden bir kısmı murisimiz haya-

(14) Maraş Ahkâm, nr. 1, s. 281, hk. 3.
(15) Karaman Ahkâm, nr. 1, s.25, hk. 3; .nr. 1, s.60, hk. 1.
(16) Maraş Ahkâm, nr. 1, s. 99, hk. 3.
(17) Maraş Ahkâm, nr. 1, s. 103, hk. 2; s. 166, hk. 2.
(18) Maraş Ahkâm, nr. 1, s. 208, hk. 2.

tında *"gah bostan zer' ve gah öşre muadil maktu vermeleriyle mülk olmuş olur bize intikal eder"* diye itiraz ediyorlar. Karşı görüş bir kanun metnini getiriyor; *"imdi sabangir bostan yerleri mülk olmaz arz-ı miridir tapu ile verilüb amma havlısı içinde kendi maişeti için cüzi bostan mülk arsaya taarruz olunmak mugayir-i kanundur..."*[19]

Osmanlı tımar sisteminin câri olduğu zeminlerde toprağın denetçisi durumundaki sipahinin reaya üzerinde görülen zulüm ve baskıları da bu defterlere müracaat ederek anlaşılır. Mesela meccânen yem ve yiyecek talepleri gibi bildik talepler bir baskı aracı olarak sipahiler tarafından sıkça kullanıldığı görülür.[20] Ziyade öşür ve cizye taleplerine ilişkin örneklere çokça rastlanılır.[21]

Reayanın deftere kayıtlı toprağından kalkarak başka bir yerde ziraî veya başka bir faaliyete girişmesi de toprağın denetçisi durumunda olan kişilerin sıkça görülen şikayetleri arasında sayılabilir. Bu şikayetler ahkâm defterlerinde ayrıntılarıyla izlenebilir.[22] Mesela Kayseri'nin bir köyünden kalkarak ailesiyle izinsiz olarak İstanbul'a göç eden zimmi bir kişinin göçünün engellenerek tekrar eski yerine ikameti isteniyordu.[23] Yine Kayseri'nin Zincidere köyünün defterli reayası köylerinden kalkarak bazı kasaba ve kura ve çiftliklere yerleşmeleri üzerine bunların tekrar eski köylerine göç ettirilmesi istenmektedir. İzinsiz göç ve yerleşmeler karşısında devlet daima kadim yapının bozulmasına karşı çıkmış ve bunu da kanun metinleri arasına koymuştur. Zira göç hadisesi vergi gelirlerinde azalmalara yol açıyordu. Bu konuda şu husus dikkatlerden kaçmamaktadır; devlet kaynaklarını işletenler vergi kaynaklarının erimesine şiddetle karşı çıkıyorlardı.

Defterler, tarh edilen verginin tahsili hususunda etnik farklılığın, farklı bir muameleyi gerektirmediğine yani tarh edilen verginin tahsilinde Müslüman ahâli lehine bir tarafgirliğin bahis mevzu olmadığına ilişkin örnekler sunmaktadır. Bunlardan birisini zikredelim; Kayseri'nin Bersibak? köyünün ahalisi üzerine edası lazım hâne-i avarız, imdâd-ı seferiye ve hazariye ve sair tekâlifden hisselerine düşeni

(19) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 208, hk. 2; s. 215, hk. 3.
(20) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 7, hk. 3.
(21) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 40, hk. 1 . nr. 1, s.79, hk. 3.
(22) Mesela bkz. *Maraş Ahkâm*,. nr. 1, s. 249, hk. 5; s. 281, hk. 4.
(23) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 105, hk. 3.

ehli zimmet reayası ile birlikte ödeme konusunda gevşeklik gösteren Müslüman ahaliden bazı kimselerin bu tutumu şu ifadelerle şiddetle reddedilmektedir; *"hâne-i avarız ve imdad-ı seferiye ve hazariye ve sair emr-i şerifimle vâki bilcümle tekâlifden hisselerine düşeni a'lâ ve evsat ve ednâ itibariyle tahammüllerine göre tekâlif bunlar ile ma'an eda etdirilüb hılâf-ı kanun ehl-i İslam'dan olan mezkûrlara muhalefet ile dahi taife-i mesfurlara gadr etdirilmemek bâbında..."*.[24]

Defterler, bir bölge halkı üzerine tarh edilen imdâd-ı seferiye ve hazariye vergisine ilişkin yakınmalara da yer veriyor. Bu vergilerin yüksekliği dolayısıyla yapılan itirazda verilen bilgiler vergi tarhında bir eyalet içerisindeki dengesizliklere işaret etmesi açısından ilginçtir.[25]

Osmanlı kanun metinlerinde açıkça zikredildiği halde öşrün anbara nakli bir başka ihtilaf konusu olarak defterlere yansıdığı görülmektedir; Mesela Kayseri'ye tabi Ece adlı köyde sakin sahihünneseb sâdâtdan kişiler hasıl ettikleri terekenin öşürlerini köyde bulunan anbara naklettikleri halde *"akreb bazara nakl teklifiyle"* sipahiden baskı görüyorlardı.[26]

Defterler, tımar toprakların intikali konusunda yaşanan ciddi sorunlara da parmak basıyor. Gerek sahib-i arz ile halk arasında, gerekse halkın kendi arasında bu konuda anlaşmazlıklar defterlere yansımıştır.[27]

Defterler sadece yöneticilerin baskılarına ve haksızlıklarına şahitlik etmiyor, halkın suiistimal ve haksızlıklarını da sergiliyor. Mesela Kayseri'nin Harlavuk köyünün nısf malikanesi Kayseri'de Cami-i Kebir'in vakfına ait iken camiin hatibi ve mütevellisi hisseyi talep ettiğinde köy halkının şiddetli tepkisini görmüş, üzerine hücum edilmiş ve darba maruz kalmış idi.[28]

Su meseleleri Divan'a kadar gelen ve çözümü istenen meseleler arasında görülmektedir. Sudan kaynaklanan problemlere ülkenin her tarafında rastlamak mümkün ve dolayısıyla Ahkâm defterlerinde bu

(24) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s., 12, hk. 2.
(25) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 157, hk. 1.
(26) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 102, hk. 1; *Maraş Ahkâm Defterleri*, nr. 1, s. 217, hk. 3.
(27) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 125, hk. 2.
(28) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.104, hk. 3.

meseleye ilişkin çok sayıda örnek vardır. Gerek aynı köy içerisinde sakin ahâli arasında, gerekse çevre köy meskunları ile suyun paylaşımı zaman zaman sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Hakk-ı şürb ve nevbetle sulama meseleleri yer almaktadır.[29]

İltizam ve mültezimlerden kaynaklanan problemler Osmanlı iktisadi ve içtimai tarihinin pek de incelenmeyen konuları arasında zikredilebilir. Ahkâm defterlerine intikal eden iltizam kaynaklı meseleler bu konuda araştırmacıya önemli ipuçları sunmaktadır. Mültezim güvenirliğinin sağlanması yönündeki gayretlere bu defterlerde rastlamak mümkündür. Osmanlı tarih tetkikçisine pek de hoş çağrışımlarda bulunmayan mültezimler kendilerine ihale edilen bir iktisadi kaynaktan ihale müddetince en fazla geliri elde etme kaygıları her zaman ağır basıyordu. Bu sebeple daha fazla vergi ve gelir tahsiline yönelerek vergi ve gelir kaynaklarının canlı objelerini ciddi anlamda sıkıntıya sokuyorlardı. Herhangi bir iktisadi kaynağı işletmek üzere ihale edilen bir mültezimde görülen suiistimal şüphesiz kabul edilmiyordu. Mesela Kayseri mahkemesi muhzırbaşılığını tasarruf eden kişinin bir seneliğine iltizama verdiği şahsın "sa'î bi'lfesad" olduğu anlaşılınca yerine herkesin kabulüne mazhar diğer bir şahsa bu iltizam verilmiştir.[30] Kayseri hasları eskiden beri 1500 guruşa iltizama verilirken bir defasında 750 guruşa iltizam olunması sancak mutasarrıfı Murtaza Paşa'nın şikayetini mucib oluyordu. Bunun üzerine Murtaza Paşa'nın kapu kethüdasının bilgisi dahilinde eskiden olduğu gibi iltizama verilecektir.[31]

Diğer taraftan mültezim zulmünü de zikretmek gerekir. Mesela Antep'in Kayyam köyü mültezimi ahaliden iki üç kat ziyade talepte bulunuyordu.[32] Zira 16. yüzyılın tımarlı sipahisinin hiç bir kaygısını taşımayan mültezim taifesi iltizam müddetince mümkün olduğunca gelirini yükseltme peşinde idi. Defterler ilgili bölgenin iktisadi kaynakları olan mukataalar hakkında önemli açıklamalara yer veriyor. Mesela Antep bölgesinde bulunan Dimos mukataası ilgili şikayetler sıkça görülmektedir.[33]

(29) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 268, hk.1.
(30) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.109, hk. 1.
(31) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 172, hk. 4.
(32) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 267, hk. 3.
(33) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 256, hk. 4.

Defterlerdeki veriler Osmanlı taşra teşkilatı hususunda da aydınlatıcı olmaktadır. Mesela "yerlüden naib olmak memnu" olduğuna, yani naiblerin yerli kişilerden atanmaması gerektiğine,[34] sahihünneseb sadâtın cezaları ve hapis edilmeleri zabitleri olan Nakibüleşraf kaymakamı tarafından icra edildiğine, ehl-i örfün seyyidleri hapis ve benzeri cezalar ile cezalandırması gayri kanuni olduğuna dair açıklamalar görülmektedir.[35]

Bazı tayin ve atamalara ilişkin kayıtlara da Ahkâm defterlerinde rastlanılmaktadır. Mesela Kayseri sancağını tasarruf eden Murtaza Paşa'ya ait yerler için mütesellim ataması yapılmıştır.[36] Mütesellimin ahali ile iyi geçinmesi gerekiyordu. Murtaza Paşa'nın mütesellimi ahali ile iyi geçinemeyince yerine bir diğeri atanmıştır.[37]

Defterlerde yer alan kayıtlar din hizmetlerini ifa eden kişilere ilişkin bilgiler sunmaktadır. İfta görevini yerine getiren müftüler ile ilgili bir kayıt Osmanlı müftüsünün görevini izah etmesi açısından dikkate değerdir. Kayseri müftüsüne yazılan hükümde *"umûr-ı mahkemeye ve umûr-ı sâireye kat'an karışmayub memur oldığın hızmet-i iftâ ile meşgul olasın ..."* denilerek müftülerin sadece fetva vermekle görevli oldukları ifade edilmektedir.[38] Anlaşmazlıkların en az olması düşünülen ulema beyninde ortaya çıkan problemlere de Ahkâm defterlerinde rastlamak mümkündür. Mesela El Hac Abdullah mahallesinde bulunan mektebde muallim-i sıbyan olan kişiye fuzuli müdahale ediliyor.[39] İmam ve hatib olmasına bakılmadan iftira ve küfürlere maruz kaldıkları oluyordu.[40]

Borç, alacak-verecek davalarına ilişkin kayıtların defterlerde görülmesi Osmanlı şehirlerinde ticari sirkülasyonun yoğunluğunu bize salık vermektedir. Zira ticari ve sınai alanda görülen davalar Osmanlı şehirlerinde her iki sektörün vaziyetine ışık tutmaktadır. Astarcı Bedros'dan bahsedilmesi astarcılık zenatı ya da astar alım satım işine işaret eder.[41]

(34) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.52, hk. 5; nr. 1, s. 261, hk. 1.
(35) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 170, hk. 3.
(36) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 170, hk. 4.
(37) *Karaman Ahkâm*, nr.1, s. 188, hk.6.
(38) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 249, hk.3.
(39) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 34, hk. 6.
(40) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 39, hk. 2.
(41) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.250, hk.1.

Defterler Osmanlı kentlerinde ticari faaliyetlerin şehir sınırları içinde kalmadığına atıfta bulunuyor.[42]

Diğer taraftan Ahkâm defterleri sınai gelişmenin ipuçlarını da veriyor. Mesela Antep'de dokumacılığın bölgede gelişmişliğine işaret eden bilgilere rastlıyoruz. Malikane olarak tevcih edilen kirpas mukatası damga resmi tahsili konusunu işleyen bir hükümde Maraş, Zeytun, Ayıntab, Zamanti ve Elbistan'da *"nesc ve bey' olunan enva-ı bez ve astardan"* söz edilmektedir.[43]

Defterler fiyat tarihi ve para tarihi incelemeleri açısından da göz ardı edilmeyecek bilgiler vermektedir. İlgili tarih içerisinde cari paraları ve raiçlerini, emtia fiyatlarını izlemek mümkündür.

Esnaf nizamı ve bu nizamın işleyişi hakkında söz konusu defterler önemli açıklamalarda bulunmaktadır. Bu açıklamalar Osmanlı esnaf teşkilatının yapısı ve işleyişini bize aktarmaktadır. Kanun ve nizamlar ne olursa olsun esnafın günlük uygulamaları bu defterlerde açıkça görülmektedir. Mesela Kayseri'ye eskiden beri gelen meta pazarbaşı marifetiyle bakkal taifesine tevzi ve taksim edildiğine ilişkin açıklama, beratla pazarbaşılık uhdesinde olan kişinin işine dışardan müdahale edilmesi üzerine vaki şikayette ifade edilmektedir.[44] Attar ve kendirci esnafı şehre gelen kendilerine mahsus metayı eskiden beri şeyhleri vasıtasıyla aralarında tevzi ve taksim ettiklerine dair açıklama, bazı şahısların buna riayet etmeyerek gizlice satın alarak gadr ettikleri konusunda yapılan şikayette yer almaktadır.[45] Yine Debbağ esnafından Ahi Babası Seyyid Süleyman vs. kişilerin şikayetlerinde yer alan açıklamalarda *"sanat-ı merkûmede üstada varub hamdest olub Ahibaba ve Yiğitbaşıları ve Kethudaları marifetiyle başka çıkmadan bunların sanatlarına karışan"* yani bir usta yanında yetişerek yeterliliği tasdik edilmeden "hamdest" yani işinde yetersiz olduğu halde iş yapan bazı kişilerin debbağ esnafının nizamlarını bozduğu gerekçesiyle önlenmesi istenmektedir.[46]

(42) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 292, hk. 3.
(43) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 19, hk. 5.
(44) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.138, hk. 3.
(45) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 257, hk. 2.
(46) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 139, hk. 3.

Saçma dökücü esnafının şikayetlerinde yer alan açıklamalarda bir usta yanında yetişerek yeterliliği tasdik edilmeden "hamdest" yani işinde yetersiz olduğu halde iş yapan kişinin saçma dökücü esnafının nizamlarını bozduğu anlatılmaktadır.[47]

Defterler muhtekir taifesinin yolsuzluklarına da yer veriyor. Mesela naibi de yanlarına alan muhtekirler ekmekçi taifesine yani şehrin fırıncılarına cebren cari narh fiyatı üzerinden buğday satmışlardır.

İhtikar konusunda verdiğimiz bu dava bir ihtikar davası olmakla beraber, Antep şehrinde fırıncıların buğday aldıkları pazarın eskiden beri "Suruç pazarı" olduğuna bu davada işaret edilmektedir. Dolayısıyla defterdeki bu tür bilgiler bize bir şehirde alış veriş merkezleri, hanlar, pazarlar hakkında bilgi vermektedir. Zaten defterlerin önemli bir yönü, anlaşmazlığın vuku bulduğu mahal, anlaşmazlığa konu olan yer hakkında bilgiler vermesidir. Bu bilgiler ile şehrin mahalleleri, köyleri ve mahallede bulunan eserler mesela cami, mescid, han, hamam, medrese, mevlevihane, zaviye gibi şehrin sosyal ve iktisadi kurum ve müesseselerine dair bilgi edinebiliyoruz. Bu meyanda Antep'de çevrede dokunan tekstil mamullerinin mesela ham bezin, keçe, keten ve derinin Mihaliye medresesi vakfına ait "İki kapulu han"a getirilerek buradan dağıtımının yapıldığını belirtmemiz gerekir.[48]

Defterlerde alış verişlerde görülen usulsüzlükler ve tüketiciyi aldatmaya yönelik davaların olduğunu da zikretmek gerekir. Bir seferinde satışda gabn-ı fahiş yani emsal fiyatın çok üzerinde bir fiyatla satış yapıldığı iddiasıyla alınan koyunu sahibine teslim ve paranın geri tahsili isteniyordu.[49] Diğer taraftan ikrah ile yapılan satışın iptal edildiğine dair hükümler vardır.[50] Emanet olarak verilen parayı geri iade etmemek için çaldırdım, zayi ettim bahaneleriyle para sahibinin zor duruma sokulduğu oluyordu.[51]

Kredi ilişkileri ve bundan doğan anlaşmazlıklar az da olsa Ahkâm defterlerinin ihtiva ettiği önemli konulardan biridir. Osmanlı es-

(47) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 26, hk. 3.
(48) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 69, hk. 3; s. 136, hk. 4.
(49) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 15, hk. 1. Diğer bir örnek için bkz. *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 128, hk. 3.
(50) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 236, hk. 4.
(51) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.199, hk. 4 .

nafının önemli bir özelliği bilindiği üzere mümkün olduğunca öz kaynaklarını kullanmasıdır. Bu konudaki seçicilik faize düşme korkusundan kaynaklanıyordu. Dolayısıyla erbab-ı ticaret arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklarda kredi ilişkilerinden doğan sorunların Ahkâm defterlerinde pek az görüldüğü söylenebilir. Ahkâm defterlerine kredi kaynaklı sorunların yansımaması, ya bu konuda ihtilafın azlığına ya da mahallinde çözüme kavuşturulduğuna delalet eder.

Kredi ilişkilerinin faize düşülmeyerek İslam hukukunun meşru sınırlarına çekilmesi nakit vakfında uygulanan devr-i şer'i mekanizması işletilerek mümkün olmuştur. Devr-i şer'i fıkıh ve fetva kitaplarında daha çok "muamele-i şer'iye" olarak geçmektedir. Faizden korunmak için başvurulan bir hile-i şer'iyedir. Her hile-i şer'iye bugün modern hukukta kullanılan "kanuna karşı hile" demek değildir. Hile çözümdür. Günümüzde nakit vakfından sağlanan ribha iktisatçılar faiz diyor, modern fukaha ise hayır faiz değil diyor. Bu muamelenin suiistimal edildiği doğru olsa bile, faiz muamelesinden farklıdır. Hukuki dayanağını "Beyü'l-îne"den almaktadır. Ahkâm defterlerinde bu konuda görülen bir sıkıntı devr-i şer'i olmadan murabaha talep edilmesi ve murabahanın yüksek oranda talep edilmesidir.[52] Demek ki uygulama devr-i şer'i mekanizması işletilmeden yani hukukun içine çekilmeden talep edilen bir fazlalığı meşru görmüyor.[53]

Konunun önemine binaen Karaman Ahkâm defterlerinde tespit ettiğimiz iki örnek metni aşağıda görelim;

"Kayseri kadısına hüküm ki

Kazâ-ı mezbûre tâbi Endürlük nam karyenin ehl-i zimmet ahâlisi arzuhal edüb kazâ-ı mezbure tâbi Hisarcık nam karyede sâkin Hacı Ömer oğulları Hacı Mehmed ve Hacı Osman nam kimesnelerde bin yüz elli... senesinde istikraz eyledikleri akçe beher sene bunların üzerlerine devr-i şer'î ve ilzâm-ı ribh olmuş değil iken mezbûr murabaha namıyla külli akçelerin alub gadr eylediklerin ve bu babda Şeyhülislam'dan fetvây-ı şerîfe verildiği ve bunlar taraflarından Zennecioğlu

(52) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.35, hk. 4; nr. 1, s. 69, hk. 5; nr. 1, s. 225, hk. 2.

(53) Bu konuda geniş bir literatür bulmak mümkündür. İslam hukuku açısından ele alınışı içi bkz. Ahmet Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, TTK Yay. Ankara 1988, s.158-167.

Mustafa Ağa demekle ma'rûf kimesneyi vekil eylediklerin bildirib fetvây-ı şerîfe mucibince şer'le görülüb ihkâk-ı hak olunmak babında emr-i şerîfim rica eyledikleri ecilden şer'le görülmek için yazılmıştır Evâil-i Ş (Şevval) sene 1155".[54]

"Kayseri mollasına hüküm ki

Sâdât-ı kiramdan Seyyid Hacı İsmail zîde şerefuhu arzuhal edüb Kayseriye sâkinlerinden Hacı Osman Halife nam kimesneye bin yüz elli ...senesinde uhde-i kefâletinden yüz elli guruş deyni olub beher sene bunun üzerine devr-i şer'î ve ilzâm-ı rıbh değil iken mezbûr her sene otuz guruşdan bila devr murabaha namıyla aslı maldan ziyade üç yüz guruş akçesin alub ziyade gadr etmekle yine bu dahi bilâ devr-i rıbh mezbûrun asl-ı mal mıkdârını asliye dutub ziyadesini gerü istirdad etmek istedikde bîvech-i şer'î ta'allül ve gadr sevdasında olduğın ve bu babda da'vâsına muvâfık fetevây-ı şerîfe verildiğün bildirüb fetevây-ı şerîfe mucebince şer'le görilüb icrây-ı şer' ve ihkâk-ı hak olınmak bâbında hükm-i hümâyunı rica etmekde şer'le görilmek içün... Fi Evâil-i Za (Zilâde) sene 1155."[55]

Kredi konusunda görülen diğer husus şudur; Mesela Kayseri'de kredi ihtiyacının karşılanmasında etnik farklılıklara dikkat edildiği gözlemlenmiyor. Zira Müslüman kişinin zimmiden, zimmi kişinin Müslüman kimseden karz aldığı çokça görülüyor.[56]

Defterlerde yer alan bazı açıklamalar ve serdedilen bilgiler günümüz tarih tetkikçisini kavramların ihtiva ettiği anlamlar konusunda uyarıyor. Mesela faiz konusunda kayıtlarda dikkati çeken bir husus "faiz" teriminin "kâr" anlamında kullanılmasıdır;

"İbrahim nam kimesne ile bin yüz elli ...senesinde faizine müştereken olmak üzere bir mikdar emtia-yı mezkûrı mezbûr İsmail Beğ bin guruş faiz hâsıl olub faizden hissesini vermeyüb taleb eyledükde vermekde ta'allül ve muhalefet ve hılâf-ı şer'-i şerîf gadr sevdâsında oldığından maada..."[57]

(54) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 35, hk. 4.

(55) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 69, hk. 5. Bu konuda Antep'de benzer örnekler için bkz. Maraş Ahkâm defterleri, nr. 1, s.2, hk. 2; s. 234, hk. 1; nr. 1, s. 263, hk. 2.

(56) *Karaman Ahkâm*, nr.1, s.47, hk.3.

(57) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 215, hk. 4.

Benzer bir ifade Maraş Ahkâm defterlerinde geçmektedir;

"...beynlerinde alâ tariki'l-mudarebe üç yüz otuz keyl şa'ir ve iki yüz yirmi keyl buğday iştira ve hâsıl olan faizden beynlerinde taksim ve eda eyledikde..."[58]

Defterler Osmanlı şirket kültürünün detaylarını da bize veriyor. Emek sermaye ortaklığı olan mudarebe ortaklığı Osmanlı müteşebbis ve sermaye gruplarının başvurduğu bir ortaklık yöntemidir. Osmanlı toplumunda mudarebe yöntemi ticari sermayenin en fazla işletildiği bir yöntem olarak dikkat çekmektedir. Ancak bazı bölgelerin defterleri mudarebeden kaynaklanan sorunlara ya hiç yer vermiyor ya da az yer veriyor. Mesela Karaman Ahkâm defterlerinin ilk ciltlerine bakılırsa Kayseri'de mudarebe yöntemine rastlanmadığı söylenebilir. Zaten Kayseri ile ilgili araştırmalarından tanıdığımız Jennings'in tespitleri de bunu teyid etmektedir.[59] Halbuki mudarebe yönteminin görülmesi, gerek tasarruf edilebilir bir fon oluşmasını mümkün kılacak bir vasat ile bu fonları işletecek bir müteşebbis sınıfın varlığına işaret etmesi açısından dikkate değerdir.[60]

Ahkâm Defterleri'nde miras hukukuna ilişkin davalar da sıkça görülmektedir. Mirasçılar arasında anlaşmazlıklar, mirasa dışardan yapılan haksız müdahale, terekeden borç tahsili, alacaklıların ziyade talebi, hibe ve vasiyetlerden doğan meseleler yer almaktadır. Mirasdan doğan meseleler Osmanlı toplumunda huzursuzluğa yol açan temel meselelerden biridir denebilir. Mirasçılardan birinin tüm mirası kabzetmek istemesi çokça görülmektedir.[61] Mirasçıların haklarına dışardan fuzulî müdahale ile gasblara rastlanıyordu. Mesela Kayseri ayanından Kalaycızâde Mustafa'nın vefatıyla mirasçılarını "ashab-ı a'râzdan bazı eşirra" sırf garaz kasdıyla taciz ediyorlardı. Taşra mahkemelerde "şâhid-i zûr" ikame ve tamahkar bazı hükkâm ile işbirliği içine girerek mirasçıların hakları gasb ediliyordu. Bunun üzerine davanın başka yerde görülmeyerek ıstanbul'da Divan'da görülmesine karar verilir.[62]

(58) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 295, hk 3.
(59) Aktaran, Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, s. 89-90.
(60) Mudarebe konusunda bkz. Fethi Gedikli, *a.g.e.*, İstanbul 1988.
(61) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 9, hk. 2.
(62) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 5, hk. 2, 3.

Vefat eden şahsın hayatta iken yaptığı tasarruflar mirasçıların işine gelmediği durumlarda reddedilebiliyordu. Mesela Efkere köyünde zimmi bir kişinin hayatta iken oğluna semen-i misli ile 500 guruşa sattığı bağ, bahçe ve diğer bir takım eşyasının satışının üzerinden 15 yıldan daha fazla bir zaman geçmesine rağmen satan kişinin ölümüyle diğer mirasçılar bu malları mirasa dahil etmek istiyorlar. Bu tür meselelerde dava konusu üzerinden 15 yıl geçti ise dava açılamayacağı kaidesi burada belirtilmektedir.[63] Burada dikkati çeken bir husus ister Müslüman olsun ister gayrimüslim olsun bu tür anlaşmazlıkların toplumun bütün kesimlerinde görülmesidir. Gayrimüslimler de miras konusunda aralarında çıkan anlaşmazlıklarda kadı önünde muhakeme oluyorlardı. Dolayısıyla gayrimüslimler, aralarında ortaya çıkan anlaşmazlığın çözümünde din ayrılığını dikkate almayarak dönemin siyasi erkinin atadığı Müslüman hakimi kabulleniyorlar idi.[64]

Konu komşu arasında ortaya çıkan problemlerin defterlere yansımış olması Osmanlı toplumunun bir başka vechesini bize göstermesi açısından ilginç sayılabilir. Dolayısıyla Osmanlı toplumunda aile ve komşuluk münasebetleri bu defterlerden izlenebilir. Ayrıca bazı uygulama örnekleri modern şehirciliğimize ışık tutacak mahiyettedir. Mesela Kayseri'nin Germun? köyünde Gireko adlı zimmi bir kişi, kendisi bir başka yerde iken Serkiz adlı komşusu bunun evi üzerine yeni bir ev inşa ettiği ve kendi evine "zarar-ı şer'îsi" olduğu gerekçesi ile şikayetçi olmaktadır.[65] Zarar-ı şer'iden kasıt eve güneşin gelmesini önleme, penceresini kapatma, evi tehlikeye sokma gibi zararlara ilave olarak, günümüzün modern toplumlarında hiç gündeme gelmeyen özellikle Müslümanların oturduğu semtlerde aile mahremiyetine halel verecek yapılanmalardır. Mesela yeni inşa edilen veya edilecek bina daha yüksek olup da komşunun avlusu görülerek aile mahremiyetine halel geliyorsa bu zarar-ı şer'î kapsamına girerek mahkemeye şikayet hakkı doğmaktadır. Yine yol konusu da zaman zaman anlaşmazlık konusu oluyordu.[66]

Defterler Osmanlı aile araştırmaları açısından ilginç örneklerle doludur. Bir tarafta İslam aile hukukunun çizdiği sınırlar içerisinde

(63) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 18, hk. 5.
(64) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 67, hk. 1.
(65) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.73, hk. 2.
(66) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 282, hk.2.

hakkını talep eden Müslüman aileye ilişkin kayıtlar geniş bir şekilde yer alırken, diğer tarafta bu sınırları zorlayan istisnai uygulamalara ve hukukun meşru sınırlarını taşan evliliklere ve bu tür uygulama ve evlilikten doğan problemlere ait kayıtlar Ahkâm defterlerinde az da olsa yer alıyordu. Mesela Kayseri'nin Erkelet köyünde zimmi bir kişinin karısını, kendisi başka bir yerde iken aynı köyden şekaveti ile meşhur diğer bir zimmi kişi cebren nikah ediyor.[67] Benzer bir dava konusu Mancosun? köyünde geçiyor. Nikahlı bir kadın kocası bir başka yerde iken zorla nikah edilerek götürülüyor.[68] Burada meşru sınırları zorlayan iki hukuki durum söz konusudur; birincisi nikahlı bir kadının nikah edilmesi, diğeri Hanefi hukuka göre caiz ve nâfiz olsa da fesaddan hali olamayan cebren nikahın yapılması.

Defterlerin işaret ettiği evlilik konusunda zaman zaman toplumda görülen diğer bir durum ise, nikahlı bir kadını daha önce kendisinin veya oğlunun nikahladığı iddialarıdır. Bu gün toplumumuzda örneği görülmeyen böylesine bir dava konusuna Osmanlı toplumunda seyrek de olsa rastlanılması mütegallibe zümresinin taşkınlığına işaret etmesi açısından önemlidir. Zira bu iddia sahiplerinin kayıtlarda en bariz vasıflarının mütegallibeden ve eşirradan olduklarıdır. Diğer bir önemli husus ise her ne kadar İslam toplumlarında kadın nasların korumasında yani hukukun kanatları altında korunup kollanıyor olsa da nikahlı bir kadına başka birinin nikah iddiasını ileri sürecek kadar kadının küçümsenmesidir. Bu durumlarda kadının ikrarına, şahidlerin şahadetine baş vurulmaktadır.[69]

Ahkâm defterlerinde ciddi toplumsal tepkilere ve hukuki engellemelere rağmen gayrı meşru fiillere ictisar edenlere de tanık oluyoruz. Fiil-i şen'î kasdıyla hetk-i ırz eden yani temiz insanların namuslarını payümal edenler Osmanlı toplumunda maalesef görülmektedir. Böylesine bir iddia ile müttehem olan ve bu suçları mahkemece sabit olan mesela Kayseri'nin Kürdler mahallesinde sakin kişilerin cezalandırılması talebi yer almaktadır.[70]

Genel ahlak ve toplum huzuruna aykırı davranışlar içine giren kimselerin bu davranışları toplumun çeşitli kesimlerinden şiddetli

(67) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 28, hk. 1.
(68) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 51, hk. 4.
(69) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 48, hk. 1; nr. 1, s. 202, hk. 1.
(70) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 124, hk. 3.

tepki görüyordu. Defterler bu tür toplumsal tepkilere dair örnekler sergiliyor. El Hac Mustafa isminde biri ticaret bahanesiyle içki sattığı, evinde arkadaşlarıyla içki içtiği, fiil-i şen'î ve hetk-i ırz ile me'luf olduğu çarşı pazar esnafı tarafından şikayet edilmektedir. Alınan karar, şahsın tenbih ve ikaz olunması, eğer bu hareketlerinden vazgeçmez ise durumun ilam edilmesi yönündedir.[71]

Ümmüveled bir cariyenin efendisinin vefatıyla çocuğunun nesebi konusundaki tartışmalara Ahkâm defterlerinde rastlanmaktadır.[72] Çünkü çocuğun nesebinin vefat eden kişiye nisbetiyle gerek çocuk gerekse anne hakkında doğacak yeni hükümler, diğer mirasçıların hisselerinin azalması anlamını taşımaktadır. Çocuğun nesebinin cariyenin vefat eden efendisine nisbeti ile cariye anne ve çocuk hürriyetlerini kazanmış oluyorlardı. Bu tür tartışmalar belli bölgelere mahsus bir tartışma değil, geneldir. İstanbul şer'iye sicilleri üzerinde yaptığımız incelemeler sırasında da aynı ihtilaflara rastlamıştık.

Şehir merkezinde ve çevrede bulunan vakıflar konusunda meydana gelen anlaşmazlıkların defterlere kaydedilmiş olması vakıf tarihi araştırmaları için önemli ipuçları vermektedir. Mesela şu kayıt bir vakıf çeşmenin tam adresini vermektedir; "Ayıntab kalası kapusu önünde müteveffa Yahya nam sahibu'l-hayrın bina eylediği vakf çeşme..." Yine Lala Mustafa Paşa evkafına ait Antep bedesten ve çarşısında dükkanlar bulunduğunu öğreniyoruz.[73]

İstanbul'da Ayasofya civarında inşa olunan Kitabhane-i Amire vakfına ait tımar mahsulünden Kayseri kalası mustahfızları hisse almaktadırlar.[74] Talas köyü Kitabhane-i Amire vakfının köylerinde biri idi.[75] Kayseri'de Han-ı Cedid, Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Nevşehir'de olan evkafı musakkafatından idi.[76] Yine Hacıpaşa ve Köprülü vakıfları bulunuyordu.[77] Kayseri'de Nasuh Halife'nin Nân-ı Aziz vakfı var idi.[78]

(71) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 229, hk.1.
(72) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 296. hk. 2.
(73) *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 249, hk. 6.
(74) *Karaman Ahkâm*, nr.1, s. 8, hk.4.
(75) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 98, hk. 2.
(76) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 143, hk.1.
(77) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 158, hk. 3.
(78) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 269, hk.1.

Vakıf gelirlerinin tahsili meselesinde zaman zaman zuhur eden anlaşmazlıklar görülmektedir. Bu tür davalarda zikredilen hususlar vakıf tarihi açısından önemlidir. Mesela salâtîn-ı mâziye evkafından olduğu belirtilen Kazancılar çarşısında vaki Tavukçu mescidi vakfına ait köylerin öşürlerini Kayseri sancağı mütesellimi kabzetmek istiyor. Burada hem vakfın adı, hem vakıf yapılan hayrat ve vakfın gelir kaynaklarını oluşturan köyler zikredilmektedir.[79]

Antep mevlevihanesi hakkında ki bir kayıt mevlevihanenin Mustafa Ağa adında bir şahıs tarafından yapıldığına işaret etmektedir.

Avarız vakıflarının sadece büyük şehirlerde değil, kazalara kadar indiğine şahid olmaktayız. Antep'in Şehreküstü mahallesi avarız vergisine katkı sağlanması için 5000 guruşluk nakit vakf edilmiştir. Bu vakıf paradan sağlanan nema ile ayrıca Helvacı mescidinin tamir ve termimi de yapılacak idi.

Vakıf mütevellisi ile vakıftan geçinen kimseler arasındaki anlaşmazlıklar da görülmektedir. Kayseri Cami-i Kebir'inin mütevellisinden vakıf mürtezikası vakfın köy ve mezrasından hasıl olan mahsulü tahsilde hıyaneti olduğu ve kendilerine gadr olduğu hususunda şikayetçi olmaktadırlar.[80] Mütevelli tahsil ettiği gelirlerden mürtezikanın hakkı olanı gereğince vermiyordu. Diğer taraftan vakfa ait köyün halkından bakaya öşür kaldığı iddiasıyla ehl-i örfe şikayet ederek halkın sıkıntı çekmesine neden oluyordu. Bu durum nihai noktada vakfın gelir kaynaklarının erimesini netice vereceği ifade edilmektedir.[81]

Ahkâm defterlerinde vakıfların işletme yöntemleri hakkında da açıklamalara yer verilmektedir. Mesela Kayseri'de bulunan bazı vakıfların gelir kaynaklarını oluşturan zirai alanların divani-malikane sistemi içerisinde olduğu görülüyor. Cebel-i Erciyes nahiyesine tabi İstefani? adlı köyün malikanesi Hacı Mahmud evladı vakfına ait olduğu, divani ve örfiyesi tımar olduğu görülmektedir.[82] Yine Kumar nahiyesinde İskelüli adlı köyün malikanesi vakıf, divanisi Kayseri kalası mustahfızlarının gedik tımarı idi.[83] Aynı kayıtlar vakıf kaynaklarda hisse

(79) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 29, hk. 2.
(80) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.48, hk. 5.
(81) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s.100, hk.1.
(82) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 40, hk. 3.
(83) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 67, hk. 3.

sahipleri arasında zuhur eden anlaşmazlıklara da değinmektedir. Evlada vakfedilen kaynaklardan elde edilen gelirleri vâkıfın kız çocuklarına vermek istemeyen erkek evladların bu inhisarları tabi olarak anlaşmazlıklara yol açıyordu.[84]

Eşkıyalık haraketlerinin izlenmesinde de bu defterler ışık tutmaktadır. Mesela bir keresinde 1740'lı yıllarda Antep'in Hayyam köyünden yüz kadar süvari, piyade ve eşkıya Rumkale kazasına tabi Karapürçek köyünü basarak köy ahalisinin mal ve eşyalarını yağmalamışlar idi. Sadece bu dava konusu bile Antep ve çevresinde eşkıyalık hareketlerinin aldığı seyiri anlatacak bilgiler sunmaktadır. Yine aynı eşkıyalık hareketleri içerisinde bazan tek ferdin muhatab alındığı oluyordu. Tüccar taifesinden kişilerin yolda baskına uğrayarak mallarının ve paralarının gasbedildiği görülüyordu.

Defterler konar-göçerler ve aşiretler hakkında da geniş bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler bu taifenin kimlikleri konusunda aydınlatıcı olduğu gibi, yerleşik halk ve idareciler arasındaki ilişkilere de ışık tutmaktadır. Defterler konar göçer "Türkmân" taifesinin birbirleriyle olan ilişkilerine ve aralarında ortaya çıkan anlaşmazlıklara da yer vermektedir.[85] Konar göçer taife ile yerleşik halk arasında görülen anlaşmazlıkların başında konar göçerlerin ekinlerine, bağ ve bahçelerine konar göçerlerin zarar verdikleridir.[86]

Cinayet davaları da defterlerde önemli bir yekun tutmaktadır. Öldürme, yaralama, dövme, hırsızlık vakalarının yer aldığı bu hükümler Osmanlı ceza hukuku sahasında çalışma yapacaklar için önemli veriler sunmaktadır.[87] Bu konuda zaman zaman rastlanılan bir durum, bir köyün sınırları içerisinde öldürülen ve katili belli olmayan kişinin kasame ve diyetini ödemeleri gereken köy ahalisi ile çıkan anlaşmazlıklardır. Tesbit ettiğimiz bir örneği burada verelim; Kayseri'nin İstefani köyünün sınırları içinde kimsenin mülkü olmayan hali yerde katledilen ve katili belli olmayan Murad isminde zimmi kişinin kasame ve diyeti varisler tarafından köy ahalisinden talep ediliyor. Fa-

(84) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 40, hk. 3.
(85) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 6, hk. 5; nr. 1, s. 86, hk. 3, nr. 1, s. 120, hk. 1.
(86) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 48, hk. 4.
(87) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 6, hk. 5; *Maraş Ahkâm*, nr. 1, s. 235, hk. 2; nr. 1, s. 235, hk. 3; s. 246. hk. 4.

kat köy ahalisi ödemek istemiyorlar. Varisler bu konuda fetevay-ı şerife olduğunu ve icrayı hak olunması talebinde bulunuyorlar.[88]

Ahkâm defterlerine tıp tarihi açısından da bakmak gerekiyor; enterasandır bir keresinde Rumkale kadısına yazılan hükümde kaza sakinlerinden ve sünnetçilik ve cerrahlık konusunda yeterliliğe sahip Süleyman adlı kişiye mesleğini icra konusunda müdahale edilmiş, Süleyman bu müdahalenin önlenmesini talep ediyor. Bu dava bize bölgede 18. yüzyılın ortalarında sünnetçiliğin ve cerrahlığın bir meslek olarak icra edildiğini göstermektedir.[89]

Hülasa, toplumsal tarih araştırmalarında hiç bir zaman göz ardı edilmemesi gereken ahkâm defterleri yaşanmış olan sivil hayatın önemli göstergesi ve aynasıdır. Halkın tarihinin yazılması gereği üzerinde ısrarla durulan günümüzde, Osmanlı insanının zihin dünyasını, hüzünlerini, kederlerini, sevinçlerini, birbirleri ile olan karşılıklı münasebetlerini, refah düzeylerini, devlete ve yöneticiye bakış açılarına dair önemli ipuçları veren söz konusu kaynaklara mutlaka müracaat edilmelidir. Zira, ahkâm defterlerine müracaat edilmeden yazılan bir bölge tarihi pratik hayatı yansıtmaktan uzak olduğu gibi, merkezi bakışı ifade eden tek yönlü veriler üzerine kurulan bir tetkik olmaktan öte de gidemez.

(88) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 47, hk. 4.
(89) *Karaman Ahkâm*, nr. 1, s. 7, hk 3.